

4. Чигринов П.Г. История Беларуси. Минск, 2001.
5. Хрестоматия по истории Белорусии. Минск, 1977.
6. Белорусы. Серия «Народы СССР». Москва, 1991.
7. Караткевич І. Земля під білими крилами. К., 1972.
8. Познанский В. Очерки истории русской культуры первой половины XIX века. Москва, 1970.
9. Бенуа А. История русской живописи в XIX веке. Москва, 1995.

Ольга Мурашова

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ ТА СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Для дослідження історії слов'янського світу і такого його компонента, як етнокультурний ренесанс, важливо визначити соціально-економічні чинники, що стали каталізатором процесу піднесення західних слов'ян на рубежі XVIII–XIX ст. Знаходячись в обіймах європейських та азійсько-мусульманської цивілізацій, західні слов'янські народи досить часто піддавались різного роду дискримінаціям, особливо в галузі культури і мови, відбувався процес онімечування і окатоличування. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках XIX ст. співпало у часі із процесом становлення індустріальної цивілізації.

Ключові слова: слов'яни, промисловість, імперія, Чехія, Словаччина, етнокультурний ренесанс, європейська цивілізація, індустріальна цивілізація.

Актуальність теми полягає в тому, що промислові зміни, які мали місце у середовищі західних слов'ян у першій половині XIX ст., відбувалися на широкому історичному тлі пробудження народів Європи, що своєю чергою прискорило процес національної самоідентифікації.

Метою статті є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки економічного розвитку чеських і словацьких земель у першій половині XIX ст.

Науковий рівень вивчення проблеми промислового розвитку чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст. в сучасній історіографії залишається недостатнім. Безперечний внесок у дослідження цієї проблеми внесли чеські й словацькі історики. Узагальнену картину соціально-економічного й політичного розвитку, змін у житті селянства, чесько-словацьких відносин надав Дохнал. Мануфактурний період в історії Словаччини (1725-1825) знайшов віддзеркалення у працях А. Шпіса. Значних результатів добилися історики у вивченні перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Розпочалося дослідження процесу розкладання феодалізму й визрівання капіталістичних відносин, економічного й соціального розвитку Чехії, Моравії та Сілезії у XVIII – першій половині XIX ст. Розвитку промисловості чеських земель присвячено працю В. Краточвілової, в якій показано специфіку так званого первинного накопичення і складання загальнонаціонального ринку в Чехії.

Західні слов'яни до початку XIX ст. у своїй більшості розділили соціальну й політичну історію Європи. Так, значна частина слов'янських земель входила

спочатку до складу Австрійської імперії, а з 1867 р. – об'єднаної Австро-Угорщини. Під владою Габсбургів знаходилися такі етноси, як хорвати, словенці, частина сербів, чехи, словаки і частина поляків. Корінне населення «кляптевої імперії», австрійці, знаходилось у явній меншості від загальної чисельності підданих австрійської корони. Таке етнічне співвідношення практично не змінювалося протягом століття (аж до повного краху Австро-Угорської імперії). Наприкінці XIX ст. австрійці становили 24%, угорці – 19%, румуни майже 7%, а слов'яни – чехи, словаки, серби, хорвати, поляки, словенці, українці – загалом 47% від чисельності населення імперії. З часом етносоціальна строкатість імперії, не завжди далекоглядна внутрішня політика окремих представників династії Габсбургів визначили і причину розпаду поліетнічної монархії.

Знаходячися в обіймах європейських та азіатсько-мусульманської цивілізацій, західні слов'янські народи досить часто піддавалися різного роду дискримінаціям, особливо в галузі культури й мови, відбувався процес онімежування та окатоличування. Такий стан слов'янської залежності не міг залишатися незмінним в умовах оновлення соціально-економічної ситуації й національної консолідації титульних етносів європейської цивілізації. Можливо, саме це (єдина європейська історико-культурна спадщина) стала каталізатором процесу етнокультурного, духовного відродження. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках XIX ст. співпало у часі з процесом становлення індустріальної цивілізації. Промисловий розвиток чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст.

Наприкінці XVIII ст. Європа ввійшла в новий, особливий, етап розвитку цивілізаційного процесу, що отримав назву індустріальна або машинна цивілізація. У марксистській історіографії він визначається як етап становлення капіталістичних відносин у промисловості й переходу від аграрної до індустріальної економіки. На практиці, на зміну малоефективному мануфактурному виробництву поступово приходить велике машинне виробництво. Цей процес прийнято називати промисловим переворотом, для здійснення якого були необхідними кілька соціально-економічних умов: наявність вільних робочих рук і капіталів в руках підприємців. Провісником промислового перевороту в Австрії стала енергійна діяльність Йосифа II Австрійського (1780-1790), який щиро вірив у своє покликання вивести країну з відсталого економічного стану шляхом реформ зверху. Тому було зовсім не випадковим, що своє оточення він сприймав не як своїх свідомих партнерів, а лише як рядових виконавців його монаршої волі. Для реалізації своїх масштабних завдань Йосиф провів реформи. Вони посилили державний апарат і бюрократичну централізацію, але зверху встановлювалася рівність усіх громадян перед законом.

Промисловий переворот у західних слов'ян став результатом трансформації аграрного суспільства до індустріального виробництва. Його основний зміст пов'язаний із початком масового застосування машин, і головне, зі зміною всієї структури суспільства. Становлення нового суспільного типу супроводжувалося масштабним підвищенням продуктивності праці, початком економічного зростання й швидкою урбанізацією. Перехід від мануфактурного до машинного виробництва означав технічний переворот і заміну ручної техніки системою високопродуктивних машин. Технічний прогрес став основою життєдіяльності цивілізації, спонукальним чинником для модернізації всієї

освітньої галузі. Наприклад, низький загальноосвітній рівень в Австрійській імперії, що існував у середині XIX ст., залишався гальмом загальноімперського розвитку. Для порівняння: частка безграмот - них у Німеччині на той час становила лише 2%, Франції – 23%.

Реальний початок масштабної індустріально-капіталістичної модернізації держави Габсбургів можна датувати лише 60-ми роками XIX ст., коли внаслідок революції 1848 р., а потім і під впливом воєнних поразок виникла конкретна складна політико-економічна, адміністративна, церковнополітична й національно-культурна ситуація, що стала каталізатором загальних суспільних змін. Особливе місце в економічній структурі Австрійської імперії завжди займала Чехія, яку можна впевнено назвати перлиною Австрійської корони. Історично до імперії входили три чеські області – Чехія, Моравія та Сілезія. Разом вони становили 11 % території імперії, а за чисельністю населення у Чехії проживало 12%, Моравії – 4,6%, а Сілезії лише 1,1% від чисельності мешканців Австрійської імперії¹¹. Соціально-економічною своєрідністю від розвинутої Чехії відрізнялася Словаччина. Промислова революція, що мала місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII і XIX ст., визначила стан і перспективи соціального й економічного розвитку цих районів Австрії. На думку більшості дослідників, цей процес на чеських і словацьких землях мав певні відмінності від схожих європейських сценаріїв. Певне відставання економічних реформ було насамперед наслідком складних феодалських відносин і маргіальності слов'янського населення порівняно із титульним німецьким етносом. Однак при цьому саме у чеських землях було багато прихильників здійснення реформаторських дій, пов'язаних насамперед із свободою торгівлі. Тому на початку 40-х років в дискусіях про можливе входження до Німецького митного союзу чехи, на відміну від австрійської аристократії, підтримували ідею утворення союзу і вільної промислової конкуренції. Перетворення мануфактурного виробництва на фабричне не було миттєвим актом. Цей процес заміни однієї виробничої форми на іншу реально розтягнувся не на одне десятиліття. Спочатку повільна поступовість заміни ручної праці в основних операціях виробничого процесу ставала кроком до фабричного виробництва. При цьому підприємство на першому етапі свого розвитку проходило фазу проміжного зростання. Особливо цей процес розтягнувся у часі на чеських і словацьких землях, де більшість великих підприємств ще у першій половині 40-х років належала до підприємств із перехідним типом виробництва. Це позначилось і на низькій динаміці процесу накопичення первинного капіталу. Він проходив в умовах так званого другого видання кріпацтва. А тому початок і розгортання промислової революції відбувалися в умовах суспільнополітичної ситуації, що була характерною для періоду розпаду феодалських відносин. На відміну від таких країн Європи, як Англія і Франція, де соціальна революція підготувала підґрунтя для успішного розвитку промисловості, в Австрії й Пруссії промислова революція стала каталізатором соціального вибуху 1848 року, сприяла знищенню залишків старої феодалської структури і відкрила шлях до вільного розвитку капіталізму.

Політичним прискорювачем промислового розвитку регіонів, де проживали західні слов'яни, стали європейські явища початку XIX ст. Насамперед численні, масштабні воєнні події, що супроводжувалися наполеонівськими війнами. Наприклад, завдяки континентальній блокаді й постійному зростанню попиту на

сільськогосподарську та бавовняну продукцію, збільшилися обсяги цього виробництва в Європі. У ці роки на Чеських землях розпочався промисловий переворот. Хоча капіталістичні відносини складалися всередині патріархальних структур досить повільно, саме цехове виробництво аж до середини XIX ст. не вичерпало всіх резервів свого розвитку. Цехи ще півстоліття залишалися вагомою частиною загального економічного комплексу, що особливо було помітно у Словаччині. Так, основними джерелами існування жителів словацьких міст були ремесло і торгівля. При цьому наприкінці XVIII – на початку XIX ст. тільки у Братиславі, де у той час проживало приблизно 30 тис. жителів, кількість підмайстрів та учнів була більша, ніж кількість самих майстрів. У решті міст склалася стабільна ситуація, за якої чисельність майстрів та учнів була майже однаковою. Це пояснюється тим, що більшість ремісників були зайняті у виробництві лише частково. Решту часу вони працювали у сільському господарстві. Наприклад, у місті Спіші постійно у цеховому виробництві було зайнято близько 20,8% майстрів, решта працювала - ли у виробництві лише певну частину часу, залежно від пори року. Отже, склалася парадоксальна ситуація. Адже під час становлення індустріальної цивілізації, разом із появою промислових підприємств стабільно існувало патріархальне виробництво, що задовольняло регіональну економіку. Причина такого становища – наявність багаторічних виробничих зв'язків із переважною орієнтацією на зовнішній ринок. Чехія, Словаччина традиційно експортували свою продукцію до столиці імперії, в Угорщину та Східну Європу. Цьому сприяла дешевизна місцевої слов'янської робочої сили, що давало можливість підприємствам створювати конкурентну продукцію порівняно із західноєвропейською фабричною продукцією. До середини XIX ст. бавовняна промисловість країн Центрально-Східної Європи характеризувалася розсіяністю і провінціалізмом, що було властивим для початкового періоду індустріалізації, а технологічне забезпечення виробництва більше ніж на покоління відставало від англійських підприємств²⁰. Наприклад, на Чеських землях ще до початку XIX ст. кожен десятий житель країни був працівником полотняного виробництва. При цьому частина працівників зберігала зв'язок із сільським господарством. За таких умов, коли існував надлишок дешевої місцевої робочої сили, переважно із слов'янських селян, власники капіталу не вкладали значні кошти на придбання дорогих імпортованих машин. До речі, цьому сприяла грошова політика австрійської монархії, що високими інфляційними показниками фактично перешкоджала розвитку імперської промисловості. Тільки за період з 1799 р. до 1811 р. асигнації знецінились у 8,5 рази. Фактично гроші перестали бути засобом накопичення. Такого тривалого періоду дезорганізації фінансів, мабуть, не знала жодна інша європейська країна. Грошова нестабільність для Австрії стала магістральною тенденцією протягом усього XIX ст. Тому у полотняному виробництві довгий час використовувались усі екстенсивні форми розвитку і лише вичерпавши їх, виробник приступав до машинного оновлення. Саме у 40-і роки XIX ст., коли в інших галузях текстильної промисловості здійснювались основні зміни, полотняне виробництво потрапило у смугу жорсткої кризи, а працівники цієї галузі у своїй більшості взяли участь у національному й революційному русі. Однією із причин економічної кризи стала бюрократизація влади, яка не прагнула радикальних змін в економіці країни. Так, Франц II у внутрішній політиці спрямовував власні дії проти ліберальних реформ

свого дядька Йосифа I. Уявлення про світоглядні цінності Франца дає практика реалізації принципів його промислової політики у Відні. Промислово-економічний розвиток столиці імператор свідомо стримував для того, щоб у місті було менше пролетаріату і, відповідно, менше революційної небезпеки.

Загалом в Австрії розвиток виробництва різного роду текстилю, бавовни на Чеських землях становив досить високий відсоток порівняно з іншими районами імперії. При цьому, незважаючи на те, що на місцевих виробництвах шляхта ще утримувала свої позиції впродовж першої половини XIX ст., спостерігався відтік цієї соціальної групи з підприємництва і притік іноземного капіталу в цю галузь. Капіталізація виробництва безпосередньо вплинула на становлення нової соціальної структури слов'янського населення. У цілому стан модернізації цієї промислової галузі імперії відставав від темпів зростання, що спостерігався у провідних європейських країнах. Для підтвердження своїх слів наведемо наступну статистику. Так, у полотняній галузі Австрійської імперії перше механічне ткацьке виробництво було введено у виробничу дію в Чехії лише 1836 року. До 1843 р. в усій Австрії таких механізованих виробництв налічувалося вісім, причому три з них були розташовані у Чехії, одне – у Моравії. Водночас на теренах «світової майстерні», Англії, працювало 300 прядильень. За статистичними даними поліетнічна Австрія займала у списку світових виробників стабільне п'яте місце, залишивши при цьому позаду Російську імперію і Голландію. Зі зростанням промисловості розвивалася і харчова галузь. Поступово, із наростанням процесу урбанізації, ця галузь виробництва стала виокремлюватися із сільського господарства. У структурі харчової промисловості в першій половині XIX ст. найбільших успіхів досягли такі галузі, як виробництво цукру, пивоваріння, винокуріння і мукомельна справа. На початку XIX ст. виникли перші підприємства по виробництву цукру в чеських і словацьких землях. Однією із причин його розширення стало введення континентальної блокади. Традиційно Австрія отримувала тростинний цукор із британських колоній, а тому вимушена була шукати інші способи розв'язання цієї проблеми. Австрійський уряд усіляко підтримував різного роду експерименти у цукровому виробництві. Поступово сировинною заміною став цукровий буряк. Лише за шість років (з 1810 р. до 1816 р.) у Чехії створено 15 заводів по виробництву цукру з буряка. При цьому половина власників нових виробництв були вихідцями із місцевих міщан. Це збільшувало етнічний фінансовий капітал чехів. Упродовж першої половини XIX ст. цукрове виробництво в Австрії помітно зростало і до середини століття імперія (в основному за рахунок чеських і словацьких земель) впевнено посіла третє місце в європейському виробництві цукру.

Поступовий розвиток промисловості у чеських і словацьких землях у першій половині XIX ст. спонукав до появи масового виробництва машин. Хоча до 30-х років можна стверджувати лише про ремісниче і мануфактурне виробництво машин. До середини XIX ст. на чеських землях склалися всі економічні умови для виокремлення машинобудування у самостійну галузь, а найважливішим центром машинобудування стала Прага. Досить показовим є той факт, що зі всієї кількості парових машин, зайнятих на виробництвах Австрійської імперії, дві третини належали до вітчизняного виробництва. Розвиток машинобудівних фабрик надав величезний поштовх для технічного переоснащення всіх виробничих галузей у слов'янських районах. Незважаючи на певні успіхи країни, загалом фабричне

виробництво в Австрійській імперії відставало від розвинутих країн Європи. На той час, коли загальна потужність парових машин у Франції становила приблизно 90 тис. кінських сил, Німеччині – 40 тис., в усій Австрії до 1841 р. використовувалися парові машини загальною потужністю трохи більше ніж 7,5 тис кінських сил.

Загалом чеські землі у першій половині XIX ст. щодо промисловості були однією з найрозвинутіших частин Австрійської імперії. Чеські землі, на відміну від словацьких, за доби промислової революції до середини XIX ст. вже впевнено просувалися шляхом формування великої капіталістичної індустрії, хоча порівняно із європейськими регіонами показники земель за основними галузями виробництва відставали або, у кращому випадку, знаходилися на середньоевропейському рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Травин Д. Европейская модернизация. М.; СПб., 2004. - Кн. 1. С. 599.
2. Митрофанов П. История Австрии. - СПб., 1910. - Ч. 1. С. 149-150.
3. Хрестоматия по истории южных и западных славян. - В 3-х томах. - Минск, 1987- 1989.
4. История Чехословакии. В 3-х томах. Т.1. М., 1959.
5. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник /В.І.Яровий та ін. – К.: Либідь, 2001.
6. Кріль М.М. Історія Словаччини: Навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 264 с.
7. История южных и западных славян. В 2-х томах. Учебник. Т.1. М.: Изд-во МГУ, 2001.
8. Краткая история Чехословакии: С древнейших времен до наших дней. - М., 1988.
9. Травин Д. Европейская модернизация. - М.; СПб., 2004. - Кн. 1. С. 595.
10. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Дис. на соис. уч. ст. к.и.н. - М., 1996. С. 46.
11. Landes D.S. The unbound Prometheus: Technological change a. industr. development in Western Europe from 1750 to the present. L.;Н.Y., 1969. – P. 169.
12. Історія південних і західних слов'ян. К., 1987.
13. Історія Чехії і Словаччини. Івано-Франківськ, 1999.
14. Краткая история Венгрии. М., 1991.

Богдан Левченко

ДИНАМІКА РОСТУ МОЛДОВСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МАРСР В 1924-1940 РР.

У статті на основі аналізу документів і наукових робіт, проведено дослідження змін національного складу та чисельності населення Молдавської автономії у складі УРСР у 1924-1940 рр.

Ключові слова: національний склад, титульна нація, автономія, адміністративно-територіальні одиниці, перепис населення.